

J. KAHK

PÄRNU JA TARTU LINNAMÕISATE TALUDE MAJANDUSLIKUST ARENGUST JA MÕNINGAIST ÜLDISEMAIST AGRAARARENGU PROBLEEMIDEST 18. SAJANDIL

1. Eesti ala 18. sajandi agraararengu senisest uurimisest

Kuni meie sajandi keskpaigani oli 18. sajand Eesti agraarajaloo kõige nõrgemini läbiuuritud perioode. Baltisaksa historiograafias domineeris selle ajajärgu tõlgendustes seisukoht, et Balti kubermangude liitmine Venemaaga tõi peamiselt keskvalitsuse agraar- ja maksupoliitika tõttu kaasa talupoegade olukorra halvenemise.¹ Näiteks väitis baltisaksa ajaloolane A. Tobien, kes küll majandusküsimusi puudutas vaid põgusalt, et Liivimaa põllumajandus arenes 18. sajandil äärmiselt aeglaselt ja saavutas alles selle lõpuks Põhjasõja-eelse taseme, kusjuures mõisnikud olid sunnitud talupoegade koormisi tõstma, sest Vene valitsus suurendas mõisnikelt nõutavaid riigimakse.² Seevastu tõestasid juba läti kodanlikud ajaloolased, et talupoegade olukorda halvendavate seaduste väljatöötamine ja püüded neid kehtestada lähtusid hoopiski kohalikest aadliringkondadest (näit. Roseni deklaratsiooni eelloo ja tähenduse käsitus J. Vigrabsilt). Mõttevahetus ringles aga põhiliselt õiguslike suhete sfääris, talupoegade majanduslikku olukorda puudutati vaid möödaminnes. Teatud määral käsitlesid selle perioodi majanduse arengu probleeme ka kodanliku Eesti ajaloolased, kuid nendeltki ei ilmunud konkreetseid uurimusi talupoegade olukorra kohta, pealegi mõjustasid nende vaateid oluliselt baltisaksa ajaloolaste Vene-vaenulikud kontseptsioonid. Kodanliku vabariigi ajal ilmunud üldkäsitlustes väideti, et 18. sajandil halvenes talurahva arvu tunduva kasvu ja ka osa talumaade mõisastamise tõttu nende varustatus põllumaaga.³ J. Vasara järgi suurenesid mõisakoormised sellisel määral, et vähenes tööroom ja töö produktiivsus ning puudus «optimism perekonnaelu alustamiseks».⁴

Seega seisib Nõukogude Eesti ajaloolaste ees suur ja — allikate iseloomu arvestades — küllalt komplitseeritud ülesanne: selgitada, milline oli ja kuidas muutus tegelikult eesti talupoegade majanduslik olukord 18. sajandil.

¹ Vt. Зутис Я. Очерки по историографии Латвии. Ч. I. Рига, 1949, lk. 178—179, 201 jj.

² Tobien, A. Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert. Bd. I. Berlin, 1899, lk. 67 ja 100.

³ Eesti majandusajalugu I. Tartu, 1937, lk. 266, 328—329; Eesti rahva ajalugu III. Tartu, 1935, lk. 1311, 1330, 1340—1344.

⁴ Vt. Ligi, H. Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni. Tallinn, 1968, lk. 133.

Juba esimesed nõukogude võimu aastail valminud Eesti ajaloo üldkäsitlused kummutasid baltisaksa ajaloolaste konstrueeritud sünge pildi 18. sajandist kui stagnatsiooni- ja allakäiguperioodist. Isegi juba publitseeritud materjalide kriitiline läbitöötamine näitas, et Põhjasõja ja katku laostuse ulatuse kohta olid käibel olnud äärmiselt liialdatud andmed (hiljem tõestas H. Ligi, et 1712. aasta revisjoni materjalide ebakriitilise kasutamise tõttu suurendati hukkunud inimeste arv kahekordseks⁵). Selgus, et kõige iseloomulikum selle sajandi agraararengule oli asustuse kiire taastumine, rahvaarvu intensiivne kasv, põllumajandusliku toodangu suurenemine ja mitmekülsemaks muutumine (mõisate viinatööstuse areng). Nii näiteks suurenes mõnede uurijate andmeil Eestimaa kubermangus teraviljakülvipind 18. sajandi jooksul 70—80% võrra⁶ ja elanike arv oli 1782. aastaks ületanud eelmise sajandi lõpu taseme umbes 45% võrra⁷. Hilisemad uurimused, eriti H. Ligi suur töö, mis põhineb 18. sajandi revisjonide materjalidel, on demograafilise arengu pilti sel sajandil tunduvalt täpsustanud (esialgu küll vaid Eestimaa kubermangu osas). Selgub, et Eestimaal kasvas talurahva arv kuni 1739. aastani 2—3% aastas ning aeglustus seejärel 0,6—1,8%-ni.⁸

Keerulisemaks osutus talurahva majandusliku olukorra analüüsimine. Uurijad toetusid seejuures 18. sajandi adramaarevisjonide algdokumentatsioonile, pühendades esmakordselt erilist tähelepanu selle allikakriitilisele analüüsile (I. Sildmäe, H. Ligi). Eesmärk ei olnud seejuures ainult põllumajanduse arengupildi täpsustamine, vaid ka talupoegade olukorra ja selle muutumise selgitamine. Rakendati uusi uurimismeetodeid ja -võtteid. Näiteks võttis J. Konks võrdluse aluseks meeshinge — kui aastakümnete möödudes tuli ühe mehe kohta rohkem maad ja loomi, siis oli talurahva majanduslik olukord ilmselt paranenud. I. Sildmäe võttis revisjonimaterjalides ja vakuraamatuis esinevate majanduslike näitajate võrdlemisel aluseks tööjõulise mehe.⁹ Olulise tähtsusega on asjaolu, et loobuti sellisest lihtsustatud meetodist nagu poole adramaa suuruse talu koormiste võrdlemine sajandi algul ja lõpul — võis ju selle hindamisühiku sisu (maa suurus, loomade arv) aja jooksul muutuda. «Igasugune käsitlus, mis talupoegade koormiste jälgimisel rajaneb samanimeliste talusuuruste (näiteks pooladriku) andmete võrdlemisele, ilma et oleks arvesse võetud talu enese külvide, veoloomade, inimeste jne. arvu erinevust või selle suurenemist, viis autorid paratamatult vääradele järeldustele.»¹⁰ rõhutas I. Sildmäe.

Talude feodaalkoormiste uurimisel põhinev üldine arengupilt sisaldub H. Ligi monograafias «Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni». Nimetatud uurimuses rõhutab autor, et koormiste arengulugu XVII ja XVIII saj. on otstarbekam üheskoos käsitleda seejärel, et sellal ei toimu nendes erilisi kvalitatiivseid muutusi.¹¹ H. Ligi järgi on 18. sajandile iseloomulik varasemast intensiivsem abiteo rakendamine; enamik mõisaid hakkas abiteolisi kasutama pingelistel tööperi-

⁵ Kõrvutades 1712. aasta küllaltki ebatäpse revisjoni andmeid 1726. aasta revisjoni andmetega, tuli H. Ligi järeldusele, et «... võib päris julgesti väita, et 1712. aasta inkvisitsioon näitab katkust allesjäänud talupoegade arvu vähemalt poole väiksemana tegelikust». (Ligi, H. Talurahva arvu dünaamikast Eestimaal XVIII sajandil (adramaarevisjonide andmeil). *Studia historica in honorem Hans Kruus*. Tallinn, 1971, lk. 231.)

⁶ Sildmäe, I. Feodaal-pärisorjusliku tootmise ja feodaalrendi dünaamikast Eestimaal XVIII sajandil. Tartu, 1962, lk. 90.

⁷ Eesti NSV ajalugu, I kd. Tallinn, 1955, lk. 427.

⁸ Ligi, H. Talurahva arvu dünaamikast, lk. 223—256.

⁹ Sildmäe, I. Feodaal-pärisorjusliku tootmise ja feodaalrendi dünaamikast, lk. 80—81.

¹⁰ Samas, lk. 77.

¹¹ Ligi, H. Talupoegade koormised Eestis, lk. 119.

oodidel, näiteks viljakoristusel.¹² Statistiliselt võrdleb H. Ligi 17. sajandi lõppu ja 19. sajandi algust, 18. sajandi kohta tuakse vaid üksikuid näiteid. Koormiste analüüsimisel läheb H. Ligi varasematest uurijatest (J. Konks, I. Sildmäe) sammu edasi: kui varem püüti andmeid võrreldavaks muuta sel teel, et võrdlusaluseks võeti tööjõuline mees ja teisi näitajaid iseloomustavad arvud jagati meeste arvuga, siis on H. Ligil uuesti võrdlusaluseks talu (kuid mitte enam adramaa). Jaotanud talud suur- ja väiketaludeks, püüab ta kummagi talutüübi puhul vaadelda, kuidas muutus ühelt poolt talude majanduslik kandevõime ja teiselt poolt nende koormised.

Arengu konstateerimise ja selle tempo selgitamise kõrval püüti analüüsida ka tema iseloomu. I. Sildmäe järgi võimaldas hoogsat arengut asjaolu, et talupoegadel avanes mõisakoormiste suurenemisest hoolimata võimalus ka talumajapidamist arendada (eeskätt põlde laiendada). Seejuures kulges areng erinevalt nn. eesrindlikes ja nn. mahajäänud mõisates. H. Ligi arvates ei seleta talupoegade erisugust varustatust maaga mitte niivõrd kuulumine eesrindlike või mahajäänute kategooriasse, kuivõrd asjaolu, et ühtedes mõisates oli geograafiliste ja mullastikutingimuste tõttu võimalik rohkem ja teistes vähem maad harida.¹³ Mõlema kontseptsiooni pooldajate vahel puhkes omal ajal küllaltki äge poleemika, milles aga kumbki pool jäi kindlaks oma esialgsele seisukohtadele.¹⁴ Tuleb kahetseda, et nad pole oma hilisemais töödes nende probleemide juurde tagasi pöördunud ega oma kontseptsioone edasi arendanud.

Kõigile 18. sajandi agraararengu uurijaile on aga ühine asjaolu, et alati on opereeritud teatud piirkondade summaarsete andmete või teatud mõisa- või talutüübi keskmistega ega ole püütud jälgida üksikute talude evolutsiooni. Niisuguse ülesande püstitamine võib esimesel hetkel tunduda liigjulgenagi. Esiteks on analüüsitava objektide hulk väga suur — kogu Eesti ala puhul ulatub see mitmekümne tuhandeni. Kuid veelgi keerukamaks osutub võrreldavate objektide väljaotsimine, s. t. ühe ja sama talu ülesleidmine eri revisjonide materjalidest. Pidepunktiks võiks siin olla ainult üks asjaolu, ja nimelt seesama, mis nii suuri raskusi teeb ajaloolise demograafia spetsialistidele — perekonnanime puudumine eesti talupoegadel. Et talupoegi kutsuti t a l u nime järgi, siis on võimalik talu valdajate nimede kaudu identifitseerida vähemalt osa dokumentides märgitud taludest. Ainult osa talude võrdlemise võime seada eesmärgiks seetõttu, et sageli esineb ühenimelisi talusid, talude arv muutub jne.

2. Asustuse muutumine Pärnu ja Tartu linnamõisate küldes 18. sajandi jooksul

Käesolevas uurimuses on analüüsitud Pärnu ja Tartu arhiivifondides olevaid linnamõisate küldade kirjeldusi (spetsifikatsioon) ja vakuraamatuid, mis on koostatud revisjonidega seoses. Et nimetatud dokumentatsioon on küllalt hästi säilinud, on võimalik opereerida suhteliselt täielike aegridadega. Vaadeldud on Pärnu linnale kuulunud Viluvere¹⁵ (Vändra kihel-

¹² Ligi, H. Talupoegade koormised Eestis, lk. 244.

¹³ Как Ю., Лиги Х. К вопросу о методах изучения развития сельского хозяйства и положения крестьянства в феодальную эпоху. — ENSV TA Toim. Ühisk., 1963, nr. 1, lk. 81.

¹⁴ Vt. TRÜ Toim., vihik 175; ENSV TA Toim. Ühisk., 1963, nr. 1 ja 1966, nr. 3.

¹⁵ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (= ENSV RAKA), f. 1000, nim. 2, s. 575, 1194—1218.

kond), Sauga¹⁶ ja Reiu¹⁷ mõisa (mõlemad Pärnu kihelkonnas) ning Tartu linnale kuulunud Sootaga (Äksi kihelkond) ja Saduküla (Kursi kihelkond) mõisa materjale.¹⁸

Kõigepealt pakkus huvi, kuidas oli 18. sajandi jooksul muutunud linnamõisate küldes olevate talude arv (tab. 1). Kui võrrelda seda 18. sajandi esimestel aastakümnetel ja sajandi lõpul (või järgmise sajandi algul), siis avaneb järgmine pilt (mõisa nime taga talude arv perioodi algul ja lõpul):

Vilivere	13—18
Sauga	82—109
Reiu	26—17 (+ 15 popsikohta)
Sootaga	45—50
Saduküla	32—20

Kui võrdluse aluseks võtta 1688. aasta andmed, mis on olemas kahe mõisa kohta, siis saame järgmised arvud:

Vilivere	24—18
Sauga	87—109

Seega suurenes 18. sajandi jooksul talude arv enamikus mõisates — mõnes mõisas (Vilivere, Sauga) isegi umbes kolmandiku võrra, kuna teistes saavutati sajandi alguse tase või ületati see umbes kümnendiku võrra. Ilmneb aga, et just neis mõisates, kus talude arv sajandi algusega võrreldes oluliselt kasvas, pole ta eriti suur 1688. aasta seisuga võrreldes (Viliveres ei jõutud 17. sajandi lõpu tasemeni, Saugas ületati see 25% võrra). Seega ei räägi olemasolevad andmed, et talude arv oleks 18. sajandi lõpuks eelmise sajandi lõpuga võrreldes eriti oluliselt suurenenud.

Talurahva arv kasvas H. Ligi arvestuste järgi Pärnumaal 1782. aastaks 1731. aastaga võrreldes 170% ja Tartumaal 94% võrra,¹⁹ seega tunduvalt kiiremini kui talude arv. Järelikult pidi talude keskmine elanike arv suurenema ja ilmselt ka osa elanikke mujale elama asuma.

Ilmnebki, et kui talude arv jõuab 18. ja 19. sajandi vahetuseks umbes samale tasemele, nagu see oli 18. sajandi algul (või 17. sajandi lõpul), siis hoopis teistsugune on pilt popsikohtade osas. Asjaolust, et 18. sajandi alguse vakuraamatuis popsikohti mitme mõisa puhul üldse ei märgita, ei saa järeldada popside puudumist. Tundub aga, et sel ajal elasid nad tavaliselt taludes (18. sajandi esimesest poolest pärinevais vakuraamatuis ongi nende kohta kõige sagedamini kasutatud nimetust *Einwohner*). Mõnede mõisate vakuraamatuis on popside kohta teisigi küllalt iseloomulikke andmeid. Näiteks on Sauga mõisa 1720. aasta spetsifikatsioonis kolme popsi kohta kirjutatud, et nad on haiged ja seetõttu on nende maa liidetud mõisapõldude külge,²⁰ 1756. aasta spetsifikatsioonis on mitme talu kohta täpselt märgitud, et seal elab ka popse, kellest paljudel on oma hobunegi (mõnikord on see küll mõisa antud). On ka märkusi, et popsid on haiged või vigased ja elatuvad kerjamisest.²¹

¹⁶ ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s. 575, 948, 949, 953, 954, 957, 958, 960, 962, 964, 967, 971, 973, 976.

¹⁷ Samas, s. 816—824, 827, 833, 834, 836, 838.

¹⁸ ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s. 5621—5624, 5628, 5676, 5679, 5683, 5685, 5693, 5768—5772.

¹⁹ Ligi, H. Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis aastail 1711—1816. TRÜ Toim., vihik 371. Tartu, 1976, lk. 79—81.

²⁰ ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s. 953, l. 2—3.

²¹ Samas, s. 964.

Tabel 1

Talude arvu muutumine Pärnu ja Tartu linnamõisate küladel 18. sajandil

Vilvere

	1688	1713	1720	1728	1734	1740	1747	1756	1767	1775	1788	1798	1805	1820
Tühjad talud	0	9			5	5	5	5		0	0	0	0	0
Pooleldi haritud talud	0				6	7	6	6						
Täielikult haritud talud	24				0	0	0	0						
Asustatud talude üldarv	24	4	5	6	6	7	6	6	9	11	16	18	18	18
Asustatud talude %*	100	36 (17)	45 (21)	55 (25)	55 (25)	64 (29)	55 (25)	55 (25)	82 (38)	100 (46)	145 (67)	164 (75)	164 (75)	164 (75)
Popsikohtade arv	0								5	3	9	10		

* Asustatud talude protsendi arutamisel aastate 1713—1820 kohta on talukohtade üldarvuna aluseks võetud esiteks selle perioodi keskel domineeriv arv 11 ja teiseks 1688. aasta seis 24 (viimane protsentarv on sulgudes).

Sauga

	1688	1700	1705	1720	1724	1732	1738	1751	1756	1771	1777	1784	1790
Tühjad talud				4	55	44	37			5		4	
Pooleldi haritud talud							15						
Täielikult haritud talud							40						
Asustatud talude üldarv	87	82	80	38	38	55	55	75	82	103	105	102	109
Asustatud talude %*	100	94	92	44	44	63	63	86	94	118	121	117	125
Popsikohtade arv				12	16					22	26	25	22

* Protsendi arutamisel on üldarvuks loetud talude arv 1688. aastal.

Reiu

	1720	1724	1728	1734	1739	1747	1751	1760	1769	1775	1789	1793	1799
Tühjad talud													
Pooleldi haritud talud	4*	13	6		8	3	4	3	3	2	2	0	0
					20	3	3	3	1				

Täielikult haritud talud	8	13	17	18	3	15	12	15	17
Asustatud talude üldarv	35	57	74	78	100	78	65	70	74
Asustatud talude %						78	65	70	74
Popsikohtade arv					4	4	2	6	15

* Spetsifikatsioon on märgitud, et neli taluperet (kellel on ka tööloomi) elavad teiste juures ja mõisakoormisi ei kannu.
 ** Protsendi arvutamisel on talude üldarvuks võetud perioodi algul domineerinud arv 23.

Sootaga

	1722	1742	1758	1778	1805	1814
Tühjad talud	16	7	11			
Pooleldi haritud talud	11	4	11			
Täielikult haritud talud	18	41	27	45	50	50
Asustatud talude üldarv	29	45	38	100	111	111
Asustatud talude %*	64	100	84			
Popsikohtade arv	2		2			

* Protsendi arvutamisel on talude üldarvuks võetud domineeriv arv 45.

Saduküla

	1722	1731	1742	1758	1805	1814
Tühjad talud	15	13	3	7	0	0
Pooleldi haritud talud	13	15		6		
Täielikult haritud talud	4	7	26	21	30	30
Asustatud talude üldarv	17	22	81	27	94	94
Asustatud talude %*	100	69	81	84		
Popsikohtade arv	3	3				

* Protsendi arvutamisel on talude üldarvuks võetud perioodi algarv 32.

Võib pidada iseloomulikuks, et 18. sajandi lõpul oli kõigil Pärnumaa linnamõisatel peale talude ka popsikohti. Seejuures kasvas nende arv küllalt kiiresti. Näiteks oli Viluveres 1767. aastal ainult 5, 1798. aastal aga juba 10 popsikohta, Saugas 1720. aastal 12 ja 1777. aastal 26, Reius 1775. aastal 3 ja 1793. aastal juba 15 popsikohta.

Andmed üksikute linnamõisate kohta on muidugi liiga napid kaugemale ulatuvate üldistuste tegemiseks. Siiski võib sellega seoses paratamatult tekkida mõte, kas ei muutunud nn. popsiprobleem balti mõisnike agrarpoliitikas 18. ja 19. sajandi vahetusel nii väga aktuaalseks vähemalt osalt just seetõttu, et selleks ajaks oli popsikohtade arv tunduvalt suurenenud.²² Praegu pole andmeid talude arvu muutumise kohta kogu Eesti alal 18. sajandi jooksul. Kui aga tendents, mis ilmneb linnamõisatele kuulunud külade arengus, osutub üldisemaks, siis võis arengukäik olla järgmine. Sajandi jooksul, seega suhteliselt kiiresti, asustati uuesti nälja, sõja ja katku tõttu tühjaksjäänud talud. Perioodi lõpuks polnud aga talude arv olulisel määral kasvanud — ilmselt ei olnud nii kerge muuta traditsioonilist saraskondlikku maakasutussüsteemi, mille puhul kindlale mõisasuurusele, ümbruses olemasolevaile kõlvikuile jne. vastas kindel arv talusid. Et aga elanike arv kasvas ja üha rohkem inimesi pidi endale ülalpidamist leidma, siis asusid «liigsed inimesed» elama popsikohtadele. Viimased olid põlistaludega võrreldes hoopis vähem seotud feodaalse eksploateerimise süsteemiga. Selline olukord ajendas mõisnikke välja töötama seadusi, mis pidid panema ka popse mõisale teoorjust tegema. Nimetatud oletuse kasuks räägivad ka need järeldused, milleni on jõudnud Eesti ala kaardimaterjali uurimise põhjal Eesti NSV TA Ajaloo Instituudi teadur G. Troska. Oma seni kahjuks veel publitseerimata töödes märgib ta, et Põhja-Eestist pärinevatelt 17. sajandi lõpu kaartidelt on veel küllalt raske leida popside või saunikute elukohti. Seevastu 19. sajandi algusest pärinevail kaartidel on juba näha, et enamasti on sanikuile kinnistatud kindlad põllutükid. Ka Lõuna-Eesti 17. sajandi lõpu mõisaplaanidel näeb vaid üksikuid vabadikukohti, kuna 19. sajandi alguse kaartidel on neid juba hulgalisemalt.

Ülaltoodu räägib sellestki, et tootlike jõudude vähenemine ja maa tühenemine Rootsi võimu perioodi lõpu suure nälja ja Põhjasõja-aegse katku tagajärjel oli küllalt suur, sellele järgnenud taastumine aga õige jõuline ja kiire. Võrreldes 17. sajandi lõpu või 18. sajandi algusega vähenes talude arv 1720. aastaiks kas kahe kolmandikuni (Sootaga, Saduküla, Sauga) või isegi ühe kolmandikuni või veel madalamale (Viluvere 17%, Reiu 35%). Nimetatud andmed sobivad küllalt hästi kokku. Ligi oletusega, et Eestimaa kubermangus jäi katku järel elama üks kuni kaks kolmandikku elanikest.²³ Ja kulus ainult 40—50 aastat talude endise arvu taastamiseks või ületamiseks.

Maa tühenemisest seoses nälja ja katkuga räägib ka asjaolu, et 18. sajandi esimestel aastakümnetel polnud kihelkondades, kus asuvad vaatlusalused mõisad, alaliselt tegutsevaid kirikuid. Väandras ehitati hävinud kiriku asemele uus alles 1747. aastal, Pärnus algas eesti kogudusele eraldi kiriku ehitamine 1744. aastal ja Kursi kihelkonnas hakkas kohalik pastor tööle 1739. aastal.²⁴

Maa kiires taasasustamises mängib teatud osa elanike juurdevool mujalt. Mõnede mõisate dokumentides on selle kohta säilinud küllaltki

²² Liivimaa maapäev võttis 1796. ja 1798. a. vastu otsuse, et ka maata vabadikud peavad mõisale teoorjust tegema (Kahk, J. Rahutused ja reformid. Tallinn, 1961, lk. 284).

²³ Ligi, H. Talurahva arvu dünaamikast, lk. 231.

²⁴ Pärnumaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Tartu, 1930, lk. 423, 621; Tartumaa. Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Tartu, 1925, lk. 218.

huvitavaid andmeid. Näiteks on Sauga mõisa 1732. aasta spetsifikatsioonis mitme talupoja kohta märgitud, et nad on mujalt pärit: kaks talupoega on Pärnust (üks neist on vene sõduri laps), üks on «esimese suure nälja ajal» (s. t. Rootsi võimu lõpuperioodil) tulnud Koselt, üks Eestimaa kubermangust, kahe kohta on märgitud, et nad on pärit Virumaalt, üks on Saaremaalt, üks Hiiumaalt ja üks on sündinud Soomes.²⁵

Reiu mõisa 1747. aasta spetsifikatsioonis on võõraste talupoegade saabumist üksikasjalikumalt iseloomustatud. Ühe Abjast tulnu kohta on öeldud, et ta tuli Reiusse kalapüügiga leiba teenima ja jäi kohale. Teine talupoeg oli koos isaga 15 aasta eest leivapuuduse tõttu põgenenud Eestimaa Eivere mõisast; temast sai Reius esialgu sulane, hiljem anti talle talu. Üks mujalt tulnud sulane kinnitavat, et ta oma sünnikohta ei tea. Üks võõrsilt tulnu on haiglane ja elatub kerjamisest; üks on aga nii raskesti haige, et arvatavasti sureb. Keegi oma päritolu varjav endine sulane on peretütrega abielludes taluperemeheks saanud. Möldri sulane on aga Reiusse jõudnud pärast seda, kui ta oli ühes Eestimaa kubermangu mõisas ja siis järgemööda kolme kirikuõpetaja juures pärisorjaks ning lõpuks ühe kõrtsmiku juures sulaseks olnud.²⁶

Ilmselt oli aga taasasustamise kõige olulisemaks teguriks kohalik elanikkond ise. Sedamööda, kuidas mõni talu majanduslikult tugevnes, siirdus tema liikmeid naabruses asuvaisse päris tühjadesse või nõrkadesse taludesse peremeesteks. Arvatavasti osalt sellega seoses tekkis samanimelisi talusid, mille arv aja jooksul suurenes. Kujukaid andmeid sellest on säilinud Sootaga mõisa kohta (tab. 2).

Tabel 2

Samanimeliste talude arv Sootaga mõisas 18. sajandil

Talu nimi	Aasta					
	1722	1731	1742	1798	1805	1814
Juuda	1	1	5	4	4	4
Saksa	1	1	?	?	2	2
Reinu	1	?	2	2	2	2
Naaritsa	2	?	?	2	2	3
Trummi		1	2	2	2	2
Melliku	1	?	3	3	2	?
Pudru			2	4	2	2
Sussiku			3	?	4	4
Narva					3	3

Oige palju samanimelisi talusid oli 1790. aastal Sauga mõisas. Näiteks kõik neli Vana-Pärnu küla talu kandsid Neka nime. Eametsa 22 talust oli kaks Liperti-, kaks Melliku-, kaks Siimu- ja kaks Niidu-nimelist. Ridalepa külas oli kaks Rabi, kaks Pohaka, kaks Kogi ja kaks Vahakese talu. Samanimelisis võis johtuda ka sellest, et mingi küla talusid (või enamikku neist) kutsuti küla nime järgi. Näiteks oli Sauga külas 15 talu, neist nelja nimi oli Sauga, kahe nimi Kambi ja nelja nimi Reediku. Helbo küla 12 talust kandsid kolm Helbo nime, viie talu nimi oli Kurina. Ulaste küla 8 talust oli seitsmel sama nimi. Salme küla kolmest talust kandsid küla nime kaks, Papisare küla 11 talust 5.

Kui talu peremees suri või peremeheõigused kaotas, anti talu küllalt sageli rendile mõnele sama perekonna liikmele. Näiteks anti 1742. aastal

²⁵ ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s. 957, l. 9.

²⁶ Samas, s. 821, l. 3—5.

Sootaga mõisas 11 peremeheta jäänud talu sama perekonna liikmele, kuna 17 talu läks võõrale, s. o. mõnest teisest sama küla või mõisavalla talust pärit inimesele. Sadukülas olid need arvud samal aastal vastavalt 12 ja 6.

3. Talude majanduslikust olukorrast ja feodaalkoormistest

Asustuse kohta käivatest andmetest ilmneb küllaltki suur dünaamika: nälja ja katku tagajärjel külad tühjenesid, hiljem tuli neisse uusi elanikke mujalt. Seetõttu on äärmiselt raske leida talusid, mille kohta oleks läbi-vaid andmeid sajandi algusest lõpuni. Nagu eespool märgitud, olid ainsaiks toetuspunktideks talude ja külade nimed. Järgnevas analüüsis (tab. 3) on olnud võimalik kasutada andmeid ainult 77 talu kohta (tuleb aga arvestada, et mitte igal juhul ei olnud säilinud andmeid kõigis aspektides ja seetõttu figureerivad eri tabelleis talude arvu kohta erinevad andmed).

Tabel 3

Pärnu ja Tartu linnamõisa talude täiskasvanud elanike arv ning varustatus rakendite ja lehmadega (18. sajandi algus — 19. sajandi algus)

Mõis	Aasta	Talude arv	Ühe talu peale	Aasta	Talude arv	Ühe talu peale	Aasta	Talude arv	Ühe talu peale	Aasta	Talude arv	Ühe talu peale	Juurdekasv (algperiood = 100%)
töövõimelisi inimesi													
Vilivere	1728	5	3,4	1734	7	3,4	1798	9	4,1	1805	6	4,3	86%
Reiu	1734	10	3,3	1739	12	4,2	1793	12	6,2	1799	12	6,9	209%
Sauga	1720	25	3,1	1734	19	4,4	1798	25	5,7	1790	25	5,5	177%
Sootaga	1722/31	16	3,6	1742	24	4,2	1805	27	6,1	1814	26	5,3	147%
Saduküla	1731	10	3,4	1742	10	4,9	1805	9	7,6	1814	8	4,8	141%
lehma													
Vilivere	1728	4	1,5	1734	5	1,8				1798	7	3,4	227%
Reiu	1734	10	3,2	1739	13	3	1793	12	2,8	1799	12	2,6	81%
Sauga	1720	24	2,4	1732	19	3,1	1784	24	2,5	1790	24	2,8	117%
Sootaga	1731	7	2,4							1814	7	2,3	96%
rakendeid													
Vilivere	1728	5	2,6				1788	6	3,2	1798	6	2,7	104%
Reiu	1734	10	3	1739	11	3,4	1793	11	3,2	1799	12	4,1	137%
Sauga	1720	25	3,2	1732	19	3,4	1784	26	3,1	1790	26	3	94%
Sootaga	1722/31	14	2,1	1742	18	2,4	1805	19	2,6	1814	19	2,7	129%
Saduküla	1721	4	1,9	1742	7	2,9	1805	7	3	1814	7	3,1	78%

Tabelist ilmneb eeskätt see, et täisealiste inimeste arv taludes kasvas küllaltki oluliselt — poolteise- kuni kahekordseks. Samal ajal jäid aga lehmade arv ning majanduslik kandevõime enam-vähem samale tasemele.

Hoopis keerukam on saada ülevaadet feodaalkoormiste raskusest ja nende mõjust talumajapidamisele. Esiteks on allikate andmed nii koormiste suuruse kui ka talude majandusliku kandevõime kohta küllalt ebatäpsed. Teiseks komplitseerib ülesannet põllumajanduslike tööde sesoonsus — kiirete hooajatööde (viljalõikus, heinategu jmt.) ajal võis talul mõisakoormiste raskuse tõttu tööjõust puudus tulla, kuid teistel perioodidel võis osa tööjõust efektiivselt kasutamata jääda.

Tabel 4

Rakmetööjõuga varustatuse, rakmeteo ja rakmeteoindeksi muutumine *

Viluvere

	1728	1734	1740	1747	1756	1767	1775	1782	1788	1798
Hansu	(15)	15		12	(6)	6	15	21	27	30
	1,5	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	10	13		17	33	33	13	10	7	7
Tooma	15	6	15	12	15	24	24	30	21	18
	1,5	1	1	1	2	2	2	2	2	2
	10	17	7	8	13	8	8	7	10	11
Vana-Raudsepa	15	12	18	12	6	18	24	24	9	9
			1,5	1,5	1,5	2	2	2	2	2
			8	12	25	11	8	8	22	22
Anne-Jaagu	15	18	18		12	18	24	18	18	12
		1,5	1,5		2	2	2	2	1	2
		8	8		17	11	8	11	6	17
Peedi		18	6	6	6		12	18	15	
		1,5	1,5	1,5	2		2	2	2	
		8	25	25	33		17	11	13	
Tõnsu	15					18	18	27	18	9
	1,5					2	2	2	2	2
	10					11	11	7	11	22
Taka		12				6	24	15	15	18
		1,5				2	2	2	1	1
		12				33	8	13	7	6
Harjakese	18						24		21	18
	2						1		1	
	11						4		5	
Raudsepa		24	12	3		12				
		1,5	1,5	1,5		2				
		6	12	50		17				

Reiu

	1734	1739	1747	1751	1769	1775	1787	1793	1799
Pertle	27	30					24	18	27
	4	4					5	5	5
	15	13					21	28	19
Ruusmani	24	18	18	18	18	24	24	18	30
	4	4	4	5	5	5	5	5	5
	17	22	22	28	28	21	21	28	17
Musta		18	18			18	18	12	21
		2	3			2	2	2	2
		11	17			11	11	17	10
Irikuse		18	15			18	18	18	27
		2	4			5	5	5	5
		11	21			28	28	28	19
Kempi	12	9		6	12	18	12	18	21
	1	1		1	2	2	2	2	2
	8	11		17	17	11	17	11	10
Peerna I	12		9	6	18	21	9	18	21
	3		3	4	3	3	3	3	3
	25		33	66	17	10	33	17	10
Peerna II	21	24	18		18	18	18	24	39
	2	4	4		4	4	4	4	4
	10	17	28		22	22	22	17	10

* Talu nime järel on esimeses reas nädala jooksul talu käsituses olevate rakmeteoapäevade arv, teises reas talult nädala jooksul nõutavate rakmeteoapäevade arv ja kolmandas reas rakmeteoindeks, s. o. esimese ja teise arvu suhe %-des. Poolpaksus kirjas arvud tähistavad eelmise arvestusajaga võrreldes tõusu, kursiivkirjas arvud langust.

	1734	1739	1747	1751	1769	1775	1787	1793	1799
Tõllapulga	15	30	27	12	15	6	9	15	12
	2	4	4	5	5	5	5	2,5	2,5
Kempi II	13	13	15	42	33	83	56	17	21
	24	9	9	12	18	24	18	15	27
	3	3	3	4	4	4	5	4	4
Kadara	12	33	33	33	22	17	28	25	15
	18	30	21		18	30	18	18	30
	3	3	3		4	4	4	4	4
Juha	17	10	10		22	13	22	22	13
	12	18	9	12	12	12	9	18	18
	2	3	3	1	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
Igone	17	17	33	8	12	12	17	8	8
	18	18	18	12	24	21	15	12	24
	2	2	2	3	3	3	3	3	3
	11	11	11	25	12	14	20	25	12

Sauga

	1720/24	1732	1756	1777	1784	1790
Helbu I	42		30	18	18	30
	3		4	2	2	2
	7		13	11	11	13
Helbu II	24		24	18	24	24
	2		3	2	2	2
	8		12	11	8	8
Helbu III	24		15	18	18	21
	2		3	2	2	2
	8		20	11	11	10
Nigula I	24	21	18	21	24	30
	2	2	3	2,5	2,5	2,5
	8	10	17	17	10	8
Nigula II	18		27			24
	2		4			2,5
	11		15			10
Siimu I		6	18	18	18	18
		1	2	3	3	3
		17	11	17	17	17
Siimu II		36	6	18	21	18
		4	1	1,5	1,5	1,5
		11	17	8	7	8
Rentsu		6	18	18	15	12
		2	2	2	2	2
		33	11	11	13	17
Kiisa		18	18	9	15	21
		2	3	2	2	2
		11	17	22	13	10
Mellaku	12	30	18	18	24	12
	2	5	3	2	2	2
	17	17	17	11	8	17
Voltri	6		15	9	15	18
	2		2	2	2	2
	33		13	22	13	11
Saarlase	24	36	9	18	18	18
	2	5	2	2	2	2
	8	14	22	11	11	11
Pohaka	21	21	15	15	18	24
	2	2	3	2	2	2
	10	10	20	13	11	8
Vahaleste	24		9	9	9	12
	2		1	1	1	1
	8		11	11	11	8

	1720/24	1732	1756	1777	1784	1790
Pohaka II	21	27	12	12		18
	2	2	2	2		2
	10	7	17	17		11
Rabi I	24		6	18	24	18
	2		2	2	2	2
	8		33	11	8	11
Rabi II			15	18	18	18
			2	2	2	2
			13	11	11	11
Maidla	12	24	9		27	18
	2	2	4		3	3
	17	8	44		11	17
Telgu	18	18	9		18	18
	2	2	2		2	2
	11	11	22		11	11
(Muutuv nimi)			12		18	18
			3		2	2
			25		11	11
Nika	24	18	12	18	18	12
	2	1	3	3	3	3
	8	6	25	17	17	25
Kämbi	24	21	6	12	12	18
	2	3	2	1,5	1,5	1,5
	8	14	33	22	22	8
Reedikü	12	18	6	18	18	12
	2	2	2	1,5	1,5	2,5
	17	11	33	14	14	21
Vana-Pärnu I talu	15	27	12	12	15	15
	2	3	3	2	2	2
	13	11	25	17	13	13
Vana-Pärnu II talu	12	12	12	12	15	12
	1	2	2	1	1	1
	8	17	17	8	7	8
Vana-Pärnu III talu	12	21	6		15	12
	1	1	2		1,5	1,5
	8	5	33		10	12

Sootaga

	1722	1742	1758/78	1805	1814
Kuke	12	12		18	18
			3	3	3
				17	17
Kure	6	12	6	18	30
	1		3	3	3
	17		50	17	10
Nabritsa		18	18	18	18
				3	3
				17	17
Kaku	9	12	12	18	12
	1		3	3	3
	11		25	17	25
Mellaku	15	24	6	18	9
	2		3	3	3
	13		50	17	33
Sussiku I	6	12	6	12	12
	1		1,5	1,5	1,5
	17		25	22	22
Sussiku II	6	18	24	12	18
	1		1,5	1,5	1,5
	17		6	12	8

	1722	1742	1758/78	1805	1814
Vaida	6	18	24 1,5 6	12 1,5 22	18 1,5 8
Koka	6	6	6 3 50	18 3 17	24 3 12
Siimu	9	12		12 2 17	18 1,5 8
Viksi	9	12		18 3 17	21 3 14
Hundi	11 18	12	3	3 18	3 12
Polska	2 11 12	18	2 6	3 12 17	6 50 18
Juuda	2 17 18		2 33 18	1,5 12 18	1,5 8 21
Sootrangi	2 11 12	18	3 17 9	3 17 12	3 14 18
	1 8		2 22	2 17	2 11

Saduküla

	1722	1742	1758/78	1805	1814
Juuda I	9 1,5 17	6	12 2,5 21	18 3 17	15 3 20
Juuda II	2	12	18 1,5 8	18 3 17	24 3 12
Trummi	1,5	12	18 1,5 8	18 3 17	15 3 20
Markuse	12	30	24 3 12	18 3 17	18 3 17
Miku		18	12 1,5 12	18 3 17	24 3 12
Lipu	12 2 17	18	18	18 3 17	15 3 20
Kiisa	12 1,5 12	27	15 3 20	18 3 17	21 3 14

Et talude eksploateerimisnormi väljaarvutamine osutus andmete puudulikkuse tõttu äärmiselt raskeks, siis on käesolevas töös piiratud talude majanduslikust kandevõimest rääkivate näitajate, s.o. talu käsutuses nädala jooksul olevate rakmeteopäevade arvu ning talult nädala jooksul nõutavate rakmeteopäevade arvu muutumise jälgimisega. Samuti on püütud anda teatud ettekujutus iganädalase rakmeteo näol taludel lasuva teoorjuse suhtelisest raskusest.

Tabelist 4 ilmneb, et kõige sagedamini muutub talu rakendite arv. Kui näiteks vaadelda Vilivere mõisa andmeid ainult alates 1756. aastast (selle perioodi kohta on andmeid täielikumalt), siis võisid nii rakendite arv kui ka

nädalas nõutavate teopäevade arv sel ajavahemikul maksimaalselt muutuda (suureneda või väheneda) 5 korral. Tegelikult muutus rakendite arv keskmiselt 3,2 korral ja teopäevade arv 0,9 korral. Reius võisid vastavad näitajad muutuda maksimaalselt 8 korral, kuid tegelikult muutus rakendite arv 4,7 ja teopäevade arv 1,5 korral. Saugas olid vastavad näitajad 5, 2,7 ja 1,2, Sootagas 4, 2,7 ja 0,7 ning Sadukülas 4, 3 ja 0,9.

Kui sageli tõi talude majandusliku potentsiaali tugevnemine (näiteks veoloomade arvu suurenemine) kaasa taludelt nõutavate teopäevade arvu suurenemise, selle kohta annab teatava pildi alljärgnev ülevaade:

	rakendite arv suurenes	teopäevade arv suurenes (üheaegselt või hiljemalt ülejärgmise revisjoni ajaks)
Viluveres	16 juhul	5 juhul
Reius	23 „	8 „
Saugas	33 „	7 „
Sootagas	24 „	8 „
Sadukülas	4 „	7 „

Seega ei järgnenud talude majandusliku potentsiaali tugevnemisele sugugi alati kohe nädalateo koormiste suurendamine.

Ettekujutuse sellest, millistel asjaoludel leidis aset rakmeteindeksi muutumine, annavad tabelis 5 toodud andmed.

Nagu näha, esines indeksi suurenemine umbes niisama sageli kui vähenemine (82:103). Ilmselt avaldas seejuures kõige rohkem mõju rakendite arvu suurenemine või vähenemine (see oli põhjuseks 65%-l muutumisjuhtudest), teopäevade arvu muutumine on alles teisel kohal (14%).

Teoorjusindeksi muutumist nii rakmetööjõu kui ka meestööjõu osas on kujutatud joonisel. Peale keskmiste andmete on võimalik välja selgitada ka seda, kui paljudes taludes ta sajandi jooksul suurenes ja kui paljudes vähenes. Selgub, et meestööjõu osas muutus teoorjusindeks alljärgnevalt:

	suurenes	vähenes
Viluveres	6 talus	3 talus
Reius	2 „	9 „
Saugas	5 „	21 „
Sootagas	9 „	8 „
Sadukülas	7 „	0 „
	29 „	41 „

Üldiselt näivad kõik autori käsutuses olnud andmed rääkivat sellest, et kui vaadelda 18. sajandit (alustades selle esimese veerandi lõpuga) enam-vähem tervikuna, siis talude feodaalne ekspluateerimine eriti oluliselt ei tugevnenud. Kui aga vaadelda täpsemalt eespool toodud graafikuid, siis võib täheldada veel üht üldisemat nähtust: nii rakmetööjõu kui ka meestööjõu osas on teoorjusindeks kuni 1730. aastateni suhteliselt madal; sellele järgneb tõus, mis kestab umbes 1750.—1760. aastateni, pärast seda ta kas langeb või püsib umbes samal tasemel.

Millega seda seletada?

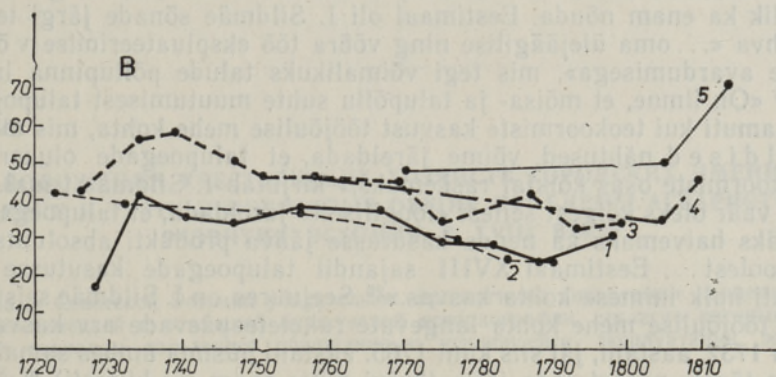
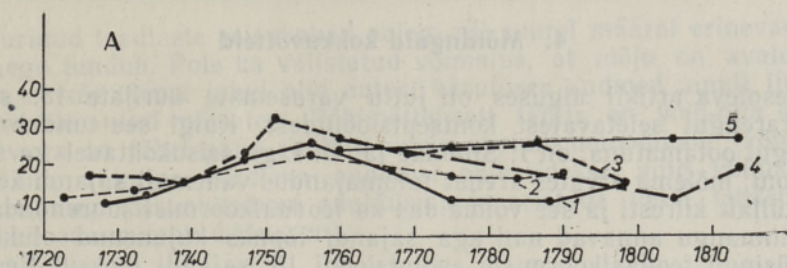
Ilmselt kujunes olukord selliseks, et kohe pärast sõda ja katku, kui ena-

Tabel 5

Rakmeteoindeksi muutumine mitmesuguste tegurite mõjul (juhtude arv)

Rakendite arvu		Teopäevade arvu		Nii rakendite kui ka teopäevade arvu		Rakendite arvu suurenemisel ja teopäevade arvu vähenemisel	Rakendite arvu vähenemisel ja teopäevade arvu suurenemisel
suurenemisel	vähennemisel	suurenemisel	vähennemisel	suurenemisel	vähennemisel		
Vilivere							
a) indeks suurenes							
0	13	2	0	2	0	0	3
b) indeks vähenes							
14	0	0	2	2	0	1	0
Reiu							
a) indeks suurenes							
0	16	6	0	1	0	0	5
b) indeks vähenes							
23	0	0	1	0	0	3	0
Sauga							
a) indeks suurenes							
0	14	5	0	2	4	0	7
b) indeks vähenes							
23	0	0	5	2	3	2	0
Sootaga							
a) indeks suurenes							
0	5	5	0	1	0	0	2
b) indeks vähenes							
16	0	0	0	1	0	0	0
Saduküla							
a) indeks suurenes							
0	4	2	0	2	0	0	1
b) indeks vähenes							
5	0	0	0	0	0	0	0
Kokku	81	52	20	8	13	7	18
neist							
a) suurenemisel	0	52 (25%)	20 (10%)	0	8 (4%)	4 (2%)	18 (9%)
b) vähennemisel	81 (40%)	0	0	8 (4%)	5 (2%)	3 (1%)	0

mik talusid olid tühjad, võidi allesjäänud, majanduslikult nõrkadelt taludelt nõuda õige vähe koormisi. Talude taasasustamine läks aga võrdlemisi kiiresti ning otsekohe hakati koormisi nõudma vanade, sõjaeelsete normide järgi. «Vana hea Rootsi aja» koormisnormide taastamine tekitas olukorra, et koormised suurenesid kiiremini kui talude majanduslik potentsiaal (töönimeste ja rakendite arv). Nende täitmiseks tuli majapidamisi tugevdada. Niisiis soetati juurde rakendeid, suurenes ka tööjõuliste ini-

Teoorjusindeksi muutumine rakmetööjõu (A) ja meestööjõu (B) osas aastail 1720—1810. 1 Viluvvere, 2 Sauga, 3 Reiu, 4 Sootaga, 5 Saduküla mõis.

meste arv. Selle tulemusena hakkas talude majandusliku kandevõime kasv 18. sajandi teisel poolel tasapisi koormiste suurenemise tempole järele jõudma ning seetõttu teoorjusindeks vähenes või stabiliseerus.

Millega siis seletada asjaolu, et talupojad paljudes mõisates 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul raskete mõisakoormistega nii rahulolematud olid, mis selgesti ilmneb Liivimaa maanõunike kolleegiumi arhiivis säilinud talupoegade kaebusi sisaldavatest mahukatest toimikutest²⁷ ja millest tunnistavad ka sajandivahetusel puhkenud ulatuslikud rahutused?

Kõigepealt tuleb muidugi arvestada, et talude koormised absoluutarvudes ikkagi suurenesid. Seda talupojad teadsid ja neil polnud mingit põhjust tegelda keeruliste bilansiarvutustega selgitamiseks, et talude majandusliku taseme teatud tõusu silmas pidades nende olukord rakmeteo osas üldiselt eriti ei halvenenud. Teiseks ei tohi unustada, et käesoleva analüüsi juures on peaaegu täiesti kõrvale jäetud abitegu — aga just nimelt seda suurendati kogu sajandi jooksul järjest kord ühe, kord teise töö puhul ja just see andis end talumajapidamisele negatiivselt tunda. Ja lõpuks tuleb mõista, et kui talu majanduslikult teatud määral tugevnes, siis saavutati see talupoegade töö ja vaevaga. Oma pingutuste tulemusi pidasid nad aga õigusega endale kuuluvaks ja olid äärmiselt rahulolematud, kui mõis nende vaeva tühjaks püüdis teha feodaalkoormisi suurendades.

²⁷ Vt. Äboliņa, M. Vidzemes zemnieku klaušas un nodevas 18. gs. beigās. Vēstures problemas I. Rīgā, 1957, lk. 5—93.

4. Mõningaid kokkuvõtteid

Käesoleva artikli alguses oli juttu varasemate uurijate 18. sajandi agraararengut seletavatest kontseptsioonidest. Kuigi see tundub esimesel pilgul ootamatuna, on I. Sildmäe ja H. Ligi seisukohtadel ka teatud ühisjooni: mõlema arvates arenes talumajandus vähemalt sajandi keskpaigani küllalt kiiresti ja see võimaldas ka feodaalkoormisi suurendada. Eri-neva hinnangu annavad nad aga sajandi lõpuks kujunenud olukorrale. Analüüsinud feodaalkoormiste evolutsiooni 18. sajandi jooksul Eestimaa kubermangus, järeltas I. Sildmäe, et teokoormiste kasv oli küll suur, kuid leidis aset peamiselt seetõttu, et talude majanduslik kandevoime (eriti nende käsutuses oleva maa suurus) tunduvalt suurenes, seega oli neilt võimalik ka enam nõuda. Eestimaal oli I. Sildmäe sõnade järgi tegemist talurahva «... oma ülejäägilise ning võõra töö ekspluateerimise võimaluste avardamisega», mis tegi võimalikuks talude põllupinna laiendamise.²⁸ «On ilmne, et mõisa- ja talupoja suhte muutumisest talupoja kahjuks, samuti kui teokoormiste kasvust töajõulise mehe kohta, mis mõlemad olid üldised nähtused, võime järeltada, et talupoegade olukord läks mõisakoormiste osas kõigjal raskemaks,» kirjutab I. Sildmäe teisel. «Kuid täiesti väär oleks kõigest sellest «loogiliselt» järeltada, et talupoegade olukord läks halvemaks ka nende kasutusse jääva produkti absoluutse suuruse poolest... Eestimaal XVIII sajandil talupoegade kasutusse jääva produkti hulk inimese kohta kasvas.»²⁹ Seejuures on I. Sildmäe seisukohal, et ühe töajõulise mehe kohta langevate rakmeteopäevade arv kasvas eriti kiiresti 1732. aastani, jäi siis kuni 1765. aastani püsima umbes samale tasemele ja tõusis pärast seda jälle (kuigi mitte enam nii kiiresti).³⁰

Liivimaa talude majandusliku kandevoime ja neilt nõutavate feodaalkoormiste võrdlemisel vaatleb H. Ligi esialgu, kui palju elas eri maakondades talupoegi, kui palju oli neil maad ja loomi ning kui palju tuli harida mõisapõlde (mõisapõllu suurus on teokoormiste muutumise indeksiks) ja maksta andameid. Nende summaarsete andmete analüüsi tulemusena jõuab ta järeldusele, et 18. sajandi jooksul on talurahva kandevoime tugevasti tõusnud. Samuti jõuab ta tulemuseni, et kuni 1760. aastateni kasvasid teokoormised (suurenesid mõisapõllud) enam-vähem samas tempos kui taluelanike arv, loomade arv ja tõenäoliselt ka külvipind ning «talurahva majandusliku kandevoime kasv kompenseeris tollal teokoormise kasvu enam-vähem täielikult».³¹ Pärast seda, s.t. 18. sajandi teisel poolel, olukord muutub ja 19. sajandi alguseks on «mõisapõllud kasvanud kõigist talurahva majandusliku kandevoime näitajaist tublisti kiiremini ning järelikult on talupoegade teoorjuslik ekspluateerimine XVIII saj. viimastel aastakümnetel märgatavalt tugevnenud».³²

Niisiis erineb käesolevas uurimuses esitatud järeldus teatud määral sellest tulemusest, milleni on jõutud enne seda. Kui I. Sildmäe nendib koormiste tõusu 1740. aastani, nende püsimist samal tasemel mõnda aega ja uut tõusu pärast 1765. aastat, siis käesolevas töös kasutatud andmed räägivad küll samuti koormiste tõusust 1740. aastate paiku, kuid nende langusest või püsimisest samal tasemel pärast 1760. aastat (eeskätt talude majandusliku tugevnemise tõttu).

Edasisel uurimisel võib ju selguda, et siin esitatud ja varem seda küsi-

²⁸ Sildmäe, I. Feodaal-pärisorjusliku tootmise ja feodaalrendi dünaamikast, lk. 337.

²⁹ Samas, lk. 156.

³⁰ Samas.

³¹ Ligi, H. Talupoegade koormised Eestis, lk. 261.

³² Samas.

must uurinud teadlaste seisukohad polegi nii suurel määral erinevad, kui see praegu tundub. Pole ka välistatud võimalus, et mõju on avaldanud asjaolu, et käesoleval juhul olid autori käsutuses andmed ainult linnade poolt rendile antud mõisatest. Põhimõtteliselt tähtis on võib-olla see, et käesolevaga on tähelepanu juhitud uuele uurimismetoodikale (konkreetsete talude võtmine võrdleva analüüsi objektideks) ning võimalusele 18. sajandi agraraarevolutsiooni analüüsida ja seletada veidi teistsugusel viisil, kui seda on tehtud tänaseni.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia

Toimetusse saabunud
5. XII 1978

Ю. КАХК

О ПОЛОЖЕНИИ КРЕСТЬЯНСКИХ ХОЗЯЙСТВ ГОРОДСКИХ ИМЕНИИ ПЯРНУ И ТАРТУ И НЕКОТОРЫЕ ОБЩИЕ ПРОБЛЕМЫ АГРАРНОГО РАЗВИТИЯ ЭСТОНИИ В XVIII ВЕКЕ

Историками Советской Эстонии убедительно опровергнуты антирусские концепции прибалтийско-немецкой и эстонской буржуазной историографии, согласно которым XVIII век был периодом тотального обнищания и усилившейся эксплуатации эстонских крестьян.

В настоящей работе по данным ревизионных вакенбухов исследуется положение 77 крестьянских хозяйств пярнуских и тартуских имений XVIII в. Поскольку после Северной войны и вспыхнувшей эпидемии чумы резко сократилось число крестьянских дворов, нами для изучения были выбраны только те хозяйства, которые существовали в течение всего столетия. В связи с этим объект нашего исследования оказался довольно ограниченным.

В целом количество крестьянских дворов за столетие значительно увеличилось. Однако их число в конце XVIII в. все же не превышало соответствующей величины для конца XVII — начала XVIII вв. (табл. 1). Особенно сильно возрастает в конце XVIII в. количество бобыльских мест. Это, вероятно, свидетельствует о том, что число крестьянских дворов достигло определенного максимума и «излишки» крестьянства стали селиться в бобыльских «банях». В течение XVIII столетия крестьянские хозяйства укрепилась и в отношении людской рабочей силы, но по другим показателям они находились примерно на одном и том же уровне (табл. 3).

В табл. 4 показано, как менялись следующие показатели: обеспеченность крестьянского хозяйства тягловой рабочей силой (дни в неделю — первая строка цифр за названием хутора), количество тягловых барщинных дней, требуемое от этого хозяйства каждую неделю (вторая строка), на третьей строке приводится индекс, выражающий процентное соотношение цифр второй и первой строк (назовем его показателем эксплуатации). Результаты анализа этих данных (табл. 5) свидетельствуют о том, что к изменению относительной тяжести ординарной тягловой барщины приводило в основном или увеличение (табл. 5, первый столбец), или уменьшение (второй столбец) количества тяглов в крестьянском хозяйстве.

Исходя из полученных результатов, выдвигается следующая гипотеза. До 1730 г., когда у помещиков не было фактически возможностей требовать от разоренных войной крестьян многого, показатель эксплуатации довольно низок. Но уже с 1740-х гг. требования помещиков возрастают и приближаются к «старым шведским» нормам — показатель эксплуатации, соответственно, увеличивается. Во второй половине XVIII в. экономический потенциал крестьянских хозяйств усиливается, и показатель эксплуатации снова несколько снижается.

Полученные данные позволили уточнить динамику положения крестьянских хозяйств: картина предстала более сложной и реалистичной. Безусловно одно — нельзя трактовать XVIII век в аграрном развитии Эстонии только как период упадка.

Академия наук Эстонской ССР

Поступила в редакцию
5/XII 1978

J. KAHK

ÜBER DIE ENTWICKLUNG DER BAUERNHÖFE DER STADTGÜTER VON PÄRNU UND TARTU UND EINIGE ALLGEMEINE PROBLEME DER AGRARENTWICKLUNG IN ESTLAND IM 18. JAHRHUNDERT

Die antirussischen Konzeptionen der baltendeutschen und estnischen bürgerlichen Historiographie, nach denen das 18. Jahrhundert eine Periode der außerordentlichen Verarmung der Bauern und Verschärfung ihrer Exploitation war, sind von sowjetestnischen Geschichtswissenschaftlern schon argumentiert kritisiert worden.

Die vorliegende Arbeit stellt eine Untersuchung der Entwicklung von 77 Bauernhöfen von Pärnu und Tartu dar. Der Analyse unterzogen wurden nur solche Bauernhöfe, die bereits zu Anfang der untersuchten Periode existierten; durch die geringe Zahl der letzteren bedingt ist auch die allgemeine Zahl der untersuchten Objekte verhältnismäßig klein.

Wie die Tabelle 1 zeigt, stieg die Zahl der Bauernhöfe schnell, jedoch am Ende des 18. Jh. war sie nicht bedeutend größer als am Anfang des 18. bzw. Ende des 17. Jh. Besonders stark war die Zunahme der Badstüber, was wahrscheinlich von einem gewissen Maximum der Bauernhöfe zu dieser Zeit zeugt; demzufolge siedelten sich viele «überflüssige» Menschen in Badstuben an. Die Angaben der Tabelle 3 (Zahl der arbeitsfähigen Menschen, der Kühe und Gespanne im Bauernhofe im Durchschnitt) sprechen davon, daß im Laufe des Jahrhunderts die Zahl der Menschen im Bauernhofe sich bedeutend vergrößerte, während das ökonomische Potential des Bauernhofes ungefähr dasselbe blieb.

Die Tabelle 4 zeigt, wie sich folgende Variablen geändert haben: Zahl der Gespanntage in der Disposition des Bauernhofes während einer Woche (erste Ziffernreihe nach den Namen der Gesindestelle); Zahl der Frontage mit Gespann, die innerhalb einer Woche gefordert wurden (zweite Reihe); Relation der Ziffer zweiter Reihe zu der entsprechenden Ziffer der ersten Reihe (dritte Reihe; in Prozenten). Die Analyse dieser Angaben hat gezeigt, daß den größten Einfluß auf die relative Schwere der Fronpflichten die Vergrößerung (Tab. 5, erste Kolonne) bzw. Verminderung (zweite Kolonne) der Zahl der Gespanne in der Bauernwirtschaft hatte.

Die Ergebnisse der Untersuchung bieten den Anhaltspunkt für die folgende Hypothese. Der Exploitationsindex war bis 1730, wo die Gutsherren die verarmten Bauern kaum zu größeren Leistungen treiben konnten, relativ niedrig. Schon in den 40er Jahren fangen die Gutsherren an, Leistungen nach «alten schwedischen Normen» zu fordern, was die Erhöhung des Index zur Folge hatte. Die Bauern waren genötigt, ihre Wirtschaften zu stärken. Das führte zum relativen Sinken des Exploitationsindex in den 1750er/60er Jahren.

Die Ergebnisse der Untersuchung ermöglichen, die Dynamik der Lage der Bauern zu präzisieren: Das entstandene Bild erweist sich als kompliziert und realistisch. Außer Zweifel steht eines — das 18. Jahrhundert darf in der Agrarentwicklung Estlands nicht ausschließlich als eine Periode des Rückganges angesehen werden.

Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR

Eingegangen
am 5. Dez. 1978